

Mannen, feminisme en theologie.

Anneleen Decoene

verschenen in: Tijdschrift voor Geestelijk Leven, 68 (2012) 6, 87-94.

Twee mannelijke theologen over vrouwenonderdrukking in religie, kerk en maatschappij. De weg naar een ander samen-leven ligt vol hindernissen. Een kritische reflectie om de klassieke mannelijke machtspositie te doorgronden en er de diepte en de draagwijdte van te leren voelen.

Feministische theologieën zoeken naar een samenleving vrij van dominantie. Zij tekenen protest aan tegen bestaande vrouwenonderdrukking in religie, kerk en maatschappij en verbeelden alternatieven. Deze strijd, deze zoektocht, is geen zaak van vrouwen alleen. Feministische theologieën stellen immers machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen in vraag en ontwerpen visioenen voor een ander samen-leven. Feministische theologieën bevatten dan ook een oproep aan het adres van mannelijke theologen, om te reflecteren over de maatschappelijke machtspositie die zij als mannen innemen, om kritisch de eigen genderpositie te analyseren.

Ik sprak over feministische theologieën met Jacques Haers en Leo Oosterveen, de één Vlaamse jezuïet, de ander Nederlandse dominicaan. Beiden behoren tot dezelfde generatie vijftigers en zijn onderzoeksmatig actief als theoloog. Ik vroeg hen in de eerste plaats om zichzelf als theoloog te situeren.

Leo: “Ik ben een leerling van de theoloog Edward Schillebeeckx en geworteld in zijn correlatietheologie: een theologie die de verbinding legt tussen openbaring, traditie en hedendaagse bestaanservaring en op die manier zoekt naar een actueel geloofsverstaan te midden van de huidige cultuur en samenleving. Door actief te zijn bij Christenen voor het Socialisme in de jaren ‘70 en ‘80 scherpte ik dit correlatiedenken nog verder aan. In mijn omgeving werd ik geconfronteerd met vrouwenstudies, toen Tine Halkes in 1977 – op dat moment nog geen hoogleraar feminisme en theologie - bij de vakgroep dogmatiek van de Nijmeegse theologische faculteit kwam. Ik houd goede herinneringen over aan verhitte debatten en aan de introductie van de feministische theologie binnen de dogmatiek. Hier werd ik geconfronteerd met een heel contextuele theologie, en met de vraag wie ingesloten en wie uitgesloten wordt. Later ben ik in een kleine experimentele gemeenschap gaan wonen, waar we o.a. het werk van Elisabeth Schüssler Fiorenza lasen en ik het huis deelde met een theologe die actief was in de vrouw- en geloofsbeweging, een periode waarin ook vele anderen uit die beweging bij ons over de vloer kwamen. Ook met de werken van Mary Daly en Carter Heyward kwam ik toen in aanraking. Die laatste inspireerde me met haar fundamenteel-theologische benadering, waarin God gezien wordt als de bron, als de kracht in de relatie.”

Jacques: “Ik ben opgegroeid in een gezin met twee broers en drie zussen. Mijn moeder is arts en bleef thuis voor de kinderen. Dit gegeven riep vragen bij me op: een vrouw die een zware vorming achter de rug heeft en zichzelf wegcijfert als moeder-aan-huis, past dat? Wat is de rol en de positie van vrouwen? Deze achtergrond heeft me gevoelig gemaakt voor situaties van

vrouwen. Ik werd me dieper bewust van de problematiek op theologisch vlak door een bezoek van Dorothee Sölle aan Leuven. Zij confronteerde mij met mijn mannelijke positie toen zij na haar lezing alleen vrouwen vragen liet stellen: om zelf iets in te brengen was ik afhankelijk van de goodwill van mijn medestudentinnen. Het was een ontzuenderende ervaring; daarna heb ik ook veel van haar werken gelezen. Later, als voorzitter van het Centrum voor Bevrijdingstheologieën, werd mijn aandacht ook sterk getrokken door feministische theologieën, die bovendien aandacht gaven aan relationele denkwijzen. Bevrijdingstheologen erkennen vandaag dat ze voorheen te weinig de feministische kaart trokken, zij zien nu hun eigen blinde vlek en proberen te groeien. Ook thematisch kwam ik bij feministische theologieën terecht, in het denken rond verbondenheid en rond ecologie. Ecofeminisme is voor mij heel belangrijk geworden en ik heb daar ook veel mogen leren van een aantal doctoraatsstudenten aan de Leuvense theologiefaculteit.”

Benieuwd hoe theologen met deze achtergrond “theologie” zouden omschrijven...

Leo: “Theologie is voor mij een gesprek, het gaat voor mij om een dialogale theologie: dialoog met cursisten, mensen met zinvragen, komend vanuit soms heel verschillende levensovertuigingen; met mensen die in de knel zitten en met de bredere samenleving en al haar knopen, tegenspraken en onheilservaringen. Theologie is niet meer een zaak van traktaten of definitives. En het is geen eenzaam avontuur, maar veeleer het samen proberen te reiken naar het mysterie en de heilsbetekenis daarvan. Daarvan is nooit een definitieve eindredactie mogelijk! In het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving heb ik twintig jaar samengewerkt met vrouwen, die in de feministisch-theologische traditie staan. Het theologisch gesprek met hen heb ik ervaren als buitengewoon heilzaam en het doorbrak een eenzijdig abstract-mannelijk discours zoals dat tot dan toe aan de universiteit en in de orde gebruikelijk was.

In het verleden ligt een schat aan broeder- en zusterschap, ook in het onderlinge gesprek over God. Denk aan Jordanus van Saksen en Diana d’Andalo (13e eeuw), of aan Teresa van Avila en Johannes van het Kruis (16e eeuw). Soms was er duidelijk sprake van beïnvloeding, maar kon het gesprek zelf niet meer plaatshebben, zoals bijvoorbeeld in het geval van de begijn en mystica Marguerite Porete richting de theoloog en mysticus Meister Eckhart (begin 14e eeuw). Zo’n gesprek alsnog een kans geven en de betekenis daarvan voor nu nagaan, dat is ook een vorm van dialogale theologie!

Theologie heeft voor mij daarnaast ook te maken met het nadenken over de kerk als geloofwaardige geloofsgemeenschap. Ik droom – nog steeds – van een andere (katholieke) kerk met een fundamentele gelijkwaardigheid van haar leden, van een gemeenschap met gelijkwaardige partners. Een van de inspiratiebronnen hierbij is voor mij het denken van Elisabeth Schüssler Fiorenza. Deze kwestie is op dit moment – helaas – nog actueler dan 20, 30 jaar geleden, nu de officiële kerk, met name wat betreft het ambt en de liturgie, de positie van gehuwden en vrouwen nog meer dan vroeger inperkt ten gunste van de clerus, dit tot verdriet van veel gelovigen en pastorale werk(st)ers – zeker in Nederland. In de Schrift lees ik juist van de fundamentele gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen. Allebei zijn ze geschapen naar Gods beeld en gelijkenis. Dat besef moet ook eindelijk doorbreken in de ambtstheologie en –praktijk!”

Jacques: “Ik kan me de laatste jaren soms kwaad maken... Als theologen menen wij maar al te gemakkelijk dat wij iets vertegenwoordigen, dat wij bepaalde inzichten moeten aanreiken. Ik wil afstappen van een monotraditioneel model waarbij ik een vooraf bepaalde boodschap breng. Theologie is voor mij: zeer nieuwsgierig kijken naar hoe God zich vandaag openbaart in onze wereld. Het gaat me om het mededogende ontwaren van Gods aanwezigheid in dingen, in mensen, in natuur. Een beetje in de lijn van de incarnatie: Jezus die de Vader aan het werk ziet in de Syrofenicische vrouw die om genezing voor haar dochter komt smeken, die de Vader ontwaart in het eenvoudige geloof van mensen, ook en vooral van afgeschreven mensen. Al de machts pogingen die wij ondernemen – wij bepalen waar God aanwezig is en vooral waar God niet aanwezig mag zijn – meppen de stem van God dicht. Van de Argentijnse queer theologe Marcella Althaus-Reid leerde ik om te zoeken naar God op die plekken waar je God niet verwacht, maar waar God toch spreekt. Het is zeer ignatiaans, dit God-aan-het-werk zien, en een kreet van verwondering slaken omdat God aanwezig is. Dat zijn vragen die me bezig houden: Hoe bedrijf je zo’n theologie die openstaat, die luistert, die telkens “out of the box” gedreven wordt? En wat is de plaats voor zo’n theologie? Moeten universitair en academici ook niet, zoals Karl Rahner, leren van de ervaringen van mensen als de Jezuïet priester-arbeider Egied van Broeckhoven? Zijn werk spreekt van een mystieke nadruk op vriendschapsbanden die Gods drie-een dynamiek in onze wereld openbaren wanneer mensen zich aan de wereld wagen zoals de Zoon zich aan de wereld waagt.”

Beide theologen maken in hun denken ruimte voor inzichten uit feministische theologieën. Maar zouden ze zichzelf ook feministisch theoloog durven noemen?

Leo: “Nee, ik zou mezelf geen feministisch theoloog noemen. Maar ik ben er wél ten diepste door beïnvloed als het gaat om de vraag naar macht. Daarnaast heeft de feministische theologie me, zoals gezegd, op het spoor gezet van de theologische dimensie van het gesprek, ook met God. Dit gesprek is geen bijzaak, maar is bron van geloven. Dit besef heeft me ook weer met nieuwe ogen de Schrift doen lezen.”

Jacques: “Ik heb het zelfs moeilijk om mezelf de naam theoloog toe te eigenen; ik vind dat riskant, zeker als ik blind zou worden voor de slachtoffers die theologen door een te strak denken soms gemaakt hebben. En al denk ik dat bevrijdingstheologieën mijn denken diep mee bepalen, ik zou mezelf toch ook niet gemakkelijk een bevrijdingstheoloog noemen: ik voel me klein in vergelijking bij theologen als Bonhoeffer of Gutiérrez of zovele anderen. Hun denken ontstaat in de concrete confrontatie met harde, pijnlijke werkelijkheid: zij tonen met hun leven dat theologie een gevaarlijke bezigheid kan zijn. Mijn eigen denken ontwikkelt zich uit een grote diversiteit aan denkrichtingen en concrete ervaringen, zoals het engagement dat ik een aantal jaren mocht opnemen in gevangenispastoraal of in de samenwerking met het Jesuit Refugee Service. Feministische theologieën blijven me diep beïnvloeden, omdat ze nieuwe mogelijkheden openen om over God te denken, om de Schriften te lezen, om conflicten te doorworstelen en om gevoelig te zijn voor institutionele en ook kerkelijke realiteit. Ik zou ook een stap verder willen denken dan feministische theologieën, om te leren theologiseren vanuit de realiteit van kinderen,

vanuit hun openheid en verwachtingen op de toekomst. Voor de ecologische uitdagingen is dit bijzonder cruciaal, de ervaringen van kinderen ernstig te nemen als ervaringen die doen denken. Ik ben wel heel dankbaar om de feministische inspiratie die ik blijf krijgen: daar waar die inspiratie opdroogt, wordt de theologie zeer arm en beperkt.”

Wat betekent het om als man theologie te beoefenen? Is dat een vraag waar deze theologen zich het hoofd over breken?

Jacques: “Wat is dat, man zijn? Het is niet gemakkelijk, om te definiëren wat man zijn is. Ik wil als *mens* theologie bedrijven. Ik stel me wel de vraag hoe je het vermijdt een machtsgreep te plegen vanuit de eigen machtspositie – tegenover medemensen en tegenover God, ook tegenover de natuur als schepping. Een perspectief vanuit een denken dat vrouwen ernstig neemt opent een heel andere hermeneutiek, een heel ander zicht op de werkelijkheid. Wat betekent dit perspectief voor structuren en instituties, voor de kerk, voor mij als priester? Hoe ga je daarmee om als je deel bent van de machtsstructuren? Hoe leer je dienen? Hoe leer je werken aan structuren?”

Leo: “Ik ben niet in abstracto man. Ik ben, in concreto, een ordesman en als zodanig gelieerd met het instituut kerk, een instituut dat het vrouwen moeilijk maakt, zie bijv. de recente acties van het Vaticaan richting de vrouwelijke religieuzen in de VS. Ik beschouw het als mijn verantwoordelijkheid om eraan mee te werken dat mannen en vrouwen gelijkwaardig in de kerk aan het woord kunnen komen en blijven, en om zoveel mogelijk vrijplaatsen te creëren waar die gelijkwaardigheid vorm krijgt. Maar ik moet toegeven: zelf zit ik niet in een machtspositie en verkeer eerder in de marge van het instituut kerk.”

Jacques: “Ik vraag me af hoe je de feministische theologische perspectieven mogelijkheden kan blijven geven in de wereld en in de kerk vandaag. Hoe zorg je ervoor dat ze niet ondergesneeuwd raken? Het baart me zorgen dat feministische theologen soms op de achtergrond geduwd worden, dat er soms nauwelijks rekening gehouden wordt met hun bezwaren, bijvoorbeeld rond liturgische taal. Ik probeer zelf zoveel mogelijk genderneutraal te spreken over God vanuit de overtuiging dat voor God zowel mannelijke als vrouwelijke taal past. Ik vind het belangrijk om er ons bewust van te zijn dat er een probleem is met een eenzijdig mannelijk theologisch taaldiscours: dit heeft gevolgen ook voor hoe we met elkaar omgaan. We moeten hierin keuzes maken, en nadenken welke gevolgen dit heeft voor ons handelen en denken.”

Leo: “God aanspreken in de liturgie doe ik het liefst, met Huub Oosterhuis, als “Gij, die”. Voor de Heer (JHWH, Adonai) in het Oude Testament lees ik vaak: “De Eeuwige”. Maar het heeft volgens mij aan de andere kant geen zin om problematische zaken uit de traditie, zoals patriarchale beelden en metaforen, helemaal weg te poetsen. Je moet de confrontatie met de eigen traditie niet uit de weg gaan, ook niet als het gaat om aspecten waar je nu over struikelt. Wel vind ik het belangrijk dat vrouwen eigen godsnamen binnenbrengen en daarmee de religieuze taal en traditie wezenlijk verrijken.”

In dit gesprek mocht ik twee mannelijke theologen ontmoeten voor wie feministische theologieën niet onbekend zijn. Ze tonen een interesse in machtsvragen en benoemen ook de eigen machteloosheid. Daarmee raken ze tegelijkertijd aan terreinen die vragen om méér onderzoek en reflectie. Weerbarstig blijf ik hopen dat aanzetten als deze verder ontvouwd mogen worden. Hier ligt een kans voor mannelijke theologen om een theologisch spreken te ontwikkelen dat vertrekt vanuit een bewustzijn van de eigen machtspositie en de bijhorende privileges.